

**Universitatea ,OVIDIUS'
Facultatea de Sociologie, Psihologie și Pedagogie
Secția Psihopedagogie specială**

**Imaginea de sine la copilul
cu debilitate mintală din
clasele mici**

2004

INTRODUCERE

„Este pentru mine în afară de orice îndoială faptul că fiecare om se comportă în viață de parcă ar avea o opinie precisă cu privire la puterea și capacitățile de care dispune (...), pe scurt, comportamentul său își are originea în opinia sa despre sine.“ (1, p. 17)

După spusele psihologului Alfred Adler (1) și a multor alți autori (3), (6), (20), dar și după părerea fiecăruia dintre noi, omul este în situația de a se putea privi din exterior și a se descrie, aprecia și judeca. A ne putea cunoaște *sinele*, a ne cunoaște propriul Eu și felul cum acesta se organizează este un lucru important pentru viața noastră socială, dar în același timp și o condiție indispensabilă în procesul de formare și dezvoltare a individului supus unor influențe benefice sau negative sociale.

Adesea însă se constată o neconcordanță între ceea ce am dori să fim și ceea ce credem că suntem la un moment dat. Unii psihologi (6), (9), (16), (53) cred că este o neconcordanță și cu ceea ce suntem de fapt. Aceasta este problematica imaginii de sine pe care individul și-o formează de-a lungul vieții sale. Neconcordanțele care apar în structura imaginii de sine se referă de fapt la conflictul dintre Eul actual și Eul ideal, conflict care poate duce la frustrare, stres și o scăzută stimă de sine. Pentru unii dintre oameni conflictul poate părea copleșitor și conduce la depresie, pentru alții un asemenea conflict constituie modalitatea mobilizării resurselor necesare atingerii idealurilor propuse.

Fiecare poartă în sine o „*opinie despre sine*“ și despre îndatoririle vieții. „O linie de viață și o lege de mișcare care îl domină fără ca el să-și dea seama de ele.“ (1, p. 22). Această lege de mișcare își are originea în spațiul îngust al copilăriei și se dezvoltă conform unei opțiuni automate de folosire liberă a forțelor native și a impresiilor provenite de la lumea din afară.

Multe „*opinii despre sine*“, extrem de diferite în multiplicitatea lor, se pot opune de cele mai multe ori realității și certitudinilor sociale. Opinia eronată a unui om cu privire la sine și la problemele vieții se lovește, mai devreme sau mai târziu, de opoziția fermă a realității, care cere soluții în sensul sentimentului de comuniune socială. Ceea ce se întâmplă în cazul acestei ciocniri poate fi comparat cu un efect de șoc.

„Opinia celui care dă greș, al cărui stil de viață nu rezistă exigenței factorului exogen, nu este prin aceasta dizolvată sau modificată. Aspirația către superioritatea personală își continuă drumul ei, însă este necesară eliminarea scopului care amenință cu o înfrângere a stilului de viață, retragerea din fața problemei pentru a cărei rezolvare lipsește pregătirea corespunzătoare. Efectul de șoc se manifestă însă în plan psihic și corporal, devalorizează ultimul rest al sentimentului de comuniune socială și produce toate eșecurile posibile în viață, în timp ce îl constrânge pe individ la o retragere, ca în nevroză, ori îl determină să se lase să alunece pe toboganul actelor sociale, ceea ce nu înseamnă nicidecum curaj.“ (1, p. 24).

Este limpede că „*opinia*“ care stă la baza imaginii despre lume a unui om, care-i determină, ideile, sentimentele, voința și actele sale, este opinia, sau mai bine zis, **imaginea de sine**.

Deși frecvent considerată ca având o natură eminentă subiectivă, imaginea de sine întrunește, datorită influenței sale asupra cursului întregii activități a omului, caracteristicile unui dat obiectiv. Într-o viziune sintetică și unitară asupra personalității, rolul imaginii de sine în cadrul adaptării sociale, al autocunoașterii și autoechilibrării nu poate fi înlăturat.

Pornind chiar de la celebrul îndemn „**Cunoaște-te pe tine însuși !**“, putem afirma că autocunoașterea și imaginea de sine se situează în centrul problematicii umane, cu numeroase implicații asupra educației și autoeducației, a dezvoltării și integrării socio-profesionale și morale a personalității.

În lucrarea de față ne propunem să studiem și să analizăm caracteristicile imaginii de sine la o categorie specială de copii, defavorizați din anumite puncte de

vedere de oameni și de soartă; este vorba despre copiii cu debilitate mintală (în cazul studiului de față ne vom referi la copiii cu debilitate mintală din clasele mici).

„Cum se formează imaginea de sine în cazul debilității mintale ?“ este întrebarea la care încercăm să răspundem, știind și sperând că acest răspuns al nostru ne va ajuta să-i înțelegem mai bine pe acești copii, dar și că ne va ajuta pentru o mai bună organizare a procesului educațional.

I. CE ESTE IMAGINEA DE SINE

I.1. Locul imaginii de sine în cadrul personalității umane

„**Conștiința** este o modalitate procesuală superioară a sistemului psihic uman, elaborată prin activitate socială și enculturație, mijlocită prin limbă, bazată pe un model comunicațional intern și intern-extern, constând din reflectare codificată prin cunoștințe, autoorganizare cu efecte emergente și autoreglaj la nivelul coordonării necesităților subiective cu necesitatea obiectivă, esențială.“ (27, p. 138).

Conștiința trebuie considerată în primul rând în unitate cu activitatea socială de transformare a lumii, de adaptare de tip uman. Ea își păstrează la nivel social și individual, legătura sa vitală cu activitatea și dobândește, în plan subiectiv, forma de desfășurare a activității, pentru că, după cum arată A. N. Leontiev (27, p. 138), odată cu transformarea structurii activității omului se schimbă și structura conștiinței. El precizează: „în fața omului se află rețeaua fenomenelor naturii. Omul instinctelor, sălbaticul nu se desprinde pe sine din natură. Omul conștient se desprinde pe sine, categoriile sunt treptele acestei desprinderi, adică ale cunoașterii lumii, puncte nodale în rețeaua care-l ajută s-o cunoască și s-o cucerească“ (27, p. 139).

Pierre Janet (27, p. 139) considera că „a fi conștient înseamnă a te înscrie povestea propriei tale experiențe“, iar Henri Ey (12) arăta că „asumându-și funcția de a vorbi, subiectul se ridică în fața lumii sale, căci identificând această lume el se înfruntă cu sine însuși, își apare sieși.“ (12, p. 299).

Conștiința este un proces de reflectare cognitivă de către om a lumii și a lui însuși. Vorbim astfel despre *conștiința despre lume* și *conștiința despre sine*. În timp de conștiința despre lume este coercitivă, prezentând măsura reală a lucrurilor, necesitatea obiectivă inexorabilă, conștiința despre sine este condiția esențială a activismului autoreglator, a selectivității și a intervenției creative în mediu.

Conștiința despre lume se bazează pe modele sau imagini ale realității obiective, pe când conștiința despre sine se întemeiază pe modelul eului și pe trăsăturile personale.

Eul este nucleul personalității în alcătuirea căruia intră cunoștințele și imaginea despre sine, precum și atitudinile fie conștiente, fie inconștiente față de cele mai importante interese și valori.

Eul, înțeles ca ansamblul însușirilor personalității, este alcătuit din următoarele ansambluri:

- *eu fizic* sau biologic, ce are în vedere atitudinile corporale care se identifică cu schema corporală;
- *eu spiritual*, alcătuit din totalitatea dispozițiilor psihice înnăscute sau dobândite;
- *eu social*, ce are în vedere atitudinile față de relațiile sociale ale individului.

Gordon Allport (3) se întreabă dacă ideea de **eu** este necesară și dacă nu ar fi cazul să fie înlocuită cu alta ceva mai cuprinzătoare, incluzând simțul corporal, self-identitatea, autoaprecierea, self-extensiunea, gândirea rațională, imaginea de sine, tendința proprie, funcția cunoașterii - toate acestea fiind denumite prin conceptul „*proprium*“.

După G. Allport, conștiința reprezintă o structurarea a câtorva stări ale eului, în special:

- respectul față de sine;
- imaginea de sine;
- efortul central.

Eul este ceva de care suntem imediat conștienți. G. Allport Îl consideră „regiunea caldă, centrală, strict personală a vieții noastre. Este un fel de nucleu al ființei noastre și totuși nu este un nucleu constant“ (3, p. 123).

Eul se elaborează treptat, începând din copilăria mică, atunci când copilul este „unicentrat“, dar nu egocentric după Allport, și apare mai întâi „non-eul“, adică „TU“. Eul corporal care începe să se dezvolte este o ancoră a conștiinței de sine.

Mai târziu, din al doilea an de viață, factorul limbaj este foarte important, pentru că prenumele este o delimitare strictă a Eului. Numele este strâns legat de respectul de sine, dar și de simțul identității de sine.

Respectul de sine (self-esteem) apare în relația normală dintre copil și mediu - din „impulsul explorator“. Simțul eului apare când acțiunile lui sunt zădărnice și zdruncinate.

Nevoia de autonomie este semnul principal al Eului.

Gordon Allport consideră că „proprium“-ul are în structura lui șapte aspecte:

Geneza EU TIMPURIU (0-3 ani)

A₁: Simțul eului corporal

A₂: Simțul unei identități de sine continue

A₃: Respectul față de sine, mândria

Geneza: 4-6 ani

A₄: Extensia eului

A₅: Imaginea eului

Geneza: 6-12 ani

A₆: Eul ca factor rațional

Geneza: Adolescența

A₇: Efortul personal central

„Proprium“-ul se consideră a fi unificarea celor șapte aspecte.

în abordarea personalității umane, Gordon Allport o consideră ca fiind „organizarea dinamică, în cadrul individului, a sistemelor psihofizice care determină comportamentul său caracteristic și ideile sale.“ (3, p.94)

M. Zlate (53) consideră că pentru cunoașterea naturii și personalității umane are mare importanță:

- ce este omul în realitate;
- ce crede el că este;
- ce dorește să fie;
- ce gândește despre alții;

- ce consideră că gândesc alții despre el.

El abordează personalitatea privind mai multe „fațete“ ale acesteia:

- personalitatea reală;
- personalitatea autoevaluată
- personalitatea ideală;
- personalitatea percepută;
- personalitatea proiectată;
- personalitatea manifestă.

1. Personalitatea reală este constituită din ansamblul proceselor, funcțiilor, tendințelor, însușirilor și stărilor psihice de care dispune omul la un moment dat și pe care le poate pune oricând în disponibilitate, fapt care-i asigură identitatea și durabilitatea în timp.

2. Personalitatea autoevaluată cuprinde totalitatea reprezentărilor, ideilor, credințelor individului despre propria sa personalitate incluse, de regulă, în ceea ce numim noi imaginea de sine. Este vorba de felul cum se percepe individul, ce crede el despre sine, ce loc își atribuie în raport cu ceilalți.

Imaginea de sine reprezintă un integrator și un organizator al vieții psihice a individului, cu rol major în alegerea valorilor și scopurilor. Ea este nucleul central al personalității, reper, constantă orientativă a ei, element definitoriu al statutului și rolului social - după cum consideră N. Bogatu (5).

Imaginea de sine își are originea nu doar în personalitatea reală, ci și în alte fațete ale ei. Uneori ea își trage seva din personalitatea ideală, alteori din cea manifestă, sau din cea proiectată. Cercetările de psihologie socială au arătat că un copil care crede ca alții îl apreciază ca fiind simpatic, sociabil, va sfârși prin a introduce aceste trăsături în imaginea de sine; la fel, copiii mai puțin populari, se prețuiesc pe ei înșiși mai puțin.

Sub raport evolutiv, imaginea de sine cunoaște o traiectorie specifică. În copilărie ea este mai pregnant dependentă de ceea ce individul ar dori să fie și mai

puțin de ceea ce este în realitate, pentru ca la vârstele mai înaintate ea să se construiască în funcție de ceea ce omul este sau a fost, de ceea ce face sau a făcut.

M. Zlate (53) nu crede că imaginea de sine este automat eronată sau că ea nu reprezintă fidel realitatea. În fond - spune el - ea este în funcție de capacitatea de cunoaștere de sine a omului. Și, dacă această capacitate este formată și dezvoltată corespunzător, nu este exclus ca și imaginea despre sine să fie cât mai adecvată. (53, p. 117).

Nu este însă mai puțin adevărat că mult mai răspândite sunt situațiile de supraapreciere sau de subapreciere a propriilor însușiri sau trăsături, de dilatare sau îngustare nepermisă a lor, deci cele de deformare a imaginii de sine.

Și dilatarea și îngustarea rămân în esență forme de reflectare eronată, care se cer a fi corectate cu timpul, pentru a asigura adoptarea corespunzătoare la solicitările mediului înconjurător.

3. Personalitatea ideală este cea pe care individul dorește să o obțină. Ea se referă nu la ceea ce este un individ în realitate sau la ceea ce crede el despre sine, ci la ceea ce ar dori să fie, cum să fie; ea reprezintă personalitatea proiectată în viitor, idealul ce trebuie atins, modelul pe care individul și-l propune să-l construiască în decursul vieții sale.

4. Personalitatea percepută cuprinde ansamblul reprezentărilor, ideilor, aprecierilor cu privire la alții. Așa cum individul își formează o imagine despre sine, tot așa, el își elaborează și o imagine despre alții, care îl ghidează în comportamentele sale față de aceștia. Imaginea despre altul este o creație proprie a persoanei

cunoscătoare, dar ea va fi influențată și va depinde maximal de posibilitățile și limitele psihofiziologice ale celui ce cunoaște, de scopul, motivațiile și aspirațiile sale, de felul de selecționare, organizare și structurare a indicilor perceptivi, influențate toate la rândul lor, de ordinea perceperii indicilor, de relevanța lor, de stările psihologice temporare ale celui care percepe, de atitudinile sau de caracteristicile personale ale acestuia.

5. Personalitatea proiectată cuprinde ansamblul gândurilor, sentimentelor, aprecierilor pe care crede un individ că le au, le nutresc, le fac ceilalți asupra sa.

V. Ceaușu (6, p. 133) o numește: „imaginea de sine atribuită lumii“, adică ce cred eu că gândesc alții despre mine.

O asemenea imagine este uneori expresia celor mai intime dorințe ale individului de a apărea „în ochii lumii“, iar alteori reflexul imediat al comportamentului celorlalți față de persoana respectivă.

6. Personalitatea manifestă este reprezentată de ansamblul trăsăturilor și însușirilor ce-și găsesc expresia în modalitățile particulare, proprii, specifice de exteriorizare și obiectivare comportamentală. Este o construcție psiho-comportamentală sintetică, deoarece cuprinde fie aspecte, laturi, părți din fiecare fațetă a personalității, fie toate fațetele articulate și integrate între ele.

Fățetele personalității nu sunt izolate, ci, dimpotrivă, se întrepătrund, se presupun reciproc, se intersectează și se convertesc unele în altele. Datorită relațiilor de cooperare sau conflictuale între ele, de prelungire a unora în altele sau de compensare a lor, ca și celor de asociere sau de discrepanță și disjunție valorică, personalitatea umană capătă o „înfățișare“ aparte.

La cele șase „fațete“ ale personalității, M. Zlate (53, p.120) asociază 6 „fațete“ ale Eului:

1. Eul real (cum este);
2. Eul autoperceput (cum crede că este);
3. Eul ideal (cum ar vrea să fie);
4. Eul perceput (cum percepe eurile celorlalți);
5. Eul reflectat (cum crede că îl percep alții);
6. Eul actualizat (cum se manifestă).

Nu există numai personalități unitare și armonios dezvoltate, sau dimpotrivă, instabile, dedublate, accentuate, ci și Eu-uri unitare, armonioase, sau instabile, dedublate, accentuate.

Correspondența structurală și tipologică dintre personalitate și Eu evidențiază pregnant interdependența lor. Pe această bază vom înțelege dacă o personalitate este instabilă aceasta se datorează faptului că nucleul ei - adică Eu-l - este instabil.

Problematika Eurilor a dezbătut-o dintr-o altă perspectivă, un filozof: Miguel de Unamuno (10, p. 20-23). El spune că atunci când stau de vorbă doi, Ion și Toma, la conversație iau de fapt parte șase, care sunt:

Trei Ion:

1. Ion cel real, cunoscut doar de Creatorul său;
2. Ion cel ideal al lui Ion - niciodată cel real și adeseori foarte deosebit de acesta ;
3. Ion cel ideal al lui Toma; niciodată Ion cel real și nici Ion al lui Ion, ci adeseori deosebindu-se foarte mult de amândoi.

Trei Toma:

1. Toma cel real;
2. Toma cel ideal al lui Toma;
3. Toma cel ideal al lui Ion.

De fapt sunt puse în valoare trei din cele șase Euri pe care le-a enumerat

M. Zlate:

- ceea ce ești (Eul real);
- ceea ce crezi că ești (Eul autoperceput);
- ceea ce crezi tu că celălalt crede despre tine (Eul reflectat).

V. Ceaușu (6) consideră că omul are de-a face cu mai multe oglinzi în care, aproape paradoxal, același obiect creează imagini diferite, „ca și cum ele ar fi determinate mai puțin de prezența lui, cât de calitatea materialului care constituie suprafețele reflectate“. Cât despre „obiectul“ care generează aceste imagini, el rămâne, în stadiul actual al psihologiei, în mare măsură necunoscut, în sensul că nu se reflectă în întregime în nici una dintre înfățișările enumerate. După el, aceste imagini ar fi:

- imaginea lumii despre ins;

- imaginea despre sine
- imaginea despre sine atribuită lumii

Aceste „forme de manifestare ale psihismului“ nu coincid, de aceea sunt și diferențiate, însă una dintre principalele linii de forță ale psihicului constă în interacțiunea acestor imagini în scopul reducerii lor la una singură, sau aducerea lor la unison.

În cadrul acestei interacțiuni distingem:

- o confruntare între imaginea despre sine și imaginea despre sine atribuită lumii, deci o confruntare între subiect și lume vizând obținerea unei identități în raporturile cu lumea;

- o confruntare între imaginea despre sine și „teritoriul psihic virtual“, atât cât se reflectă acesta în imaginea despre sine, deci, practic, o dispută între „imaginea despre sine“, vizând câștigarea identității cu sine.

Vasile Ceaușu se referă aici la disputa dintre Eul autoevaluat și Eul ideal, acesta din urmă fiind o proiecție a imaginii despre sine, așa cum persoana gândește că ar trebui să fie. Cercetările au demonstrat că proiecțiile persoanei, așa cum apar în Eul ideal, sunt mai transparente pentru un observator extern decât pentru persoana însăși. Eul ideal este rodul tendințelor de a căuta un model, adesea acesta fiind expresie a amalgamării mai multor tipuri extrase din viața de relație a individului.

I.2. Câștigarea identității de sine (6, 30)

A avea o identitate echivalează cu posesia unei sume de semne sau caracteristici care să permită recunoașterea individului de către ceilalți. Posesia unei identități în raporturile cu lumea constituie o condiție indispensabilă a vieții psihice, în măsura în care aceasta implică viața socială.

A avea o identitate înseamnă a fi cineva, a ocupa o anumită poziție în contextul social, a juca un anumit rol, a dispune de un anumit statut.

Se poate vorbi despre două mari categorii de semne de identitate: transmise și dobândite. Semnele de identitate transmise sunt cele pe care individul le primește prin însuși faptul că s-a născut. Acestea sunt: numele, data și locul nașterii, particularitățile biologice și fizice, o parte din caracteristicile psihice. Numele constituie una dintre cele mai importante, dacă nu prima „sursă” de identitate în relațiile cu lumea. Odată cu numele, noul născut devine automat beneficiarul prestigiului de care se bucură familia, depozitar sau animator al istoriei și tradițiilor sale, părtaș al bunurilor de care dispune ea. Până la obținerea unor merite proprii, cele ale premergătorilor, evocate prin numele de familie cunoscut, permițând o mai rapidă acceptare de către grupul social.

Data și locul nașterii particularizează, de asemenea, individul, oferind elemente ce servesc la identificarea lui, respectiv la amplasarea sa într-un anumit context social. Data indică vârsta și explică de la început o serie de particularități de conduită; locul nașterii evocă particularități de mentalitate, de conduită ale populației din regiunea respectivă.

Semnele exterioare ale înfățișării oamenilor continuă să joace un anumit rol în evaluarea lor și în „modelarea” atitudinii pe care o adoptăm față de ei.

Relațiile interindividuale constituie un proces continuu, în desfășurarea căruia se produce și o modificare a ponderii elementelor determinante. La început, factorul cel mai important în modelarea atitudinii față de individul nou întâlnit îl constituie

binecunoscuta „primă impresie“. Dar, treptat, aceasta este înlocuită sau corectată de elementele reieșite din cunoașterea mai profundă a însușirilor pozitive și negative a le celui în cauză. Cel mai adesea uităm de „prima impresie“, formându-se pe parcursul relației o alta, determinată în mare parte și de imaginea pe care o avem despre noi înșine.

I.2.a. Semnele identității dobândite (6, 30)

În primii ani de viață, până spre începutul adolescenței, individul este identificat, atât de societate, cât și de propria familie, mai mult pe baza semnelor exterioare. În mod treptat însă, acestea ajung să fie dublate de altă categorie, de cele conferite de propriile performanțe.

Primul cadru social care sesizează performanțele noului membru este familia, care observă pe parcursul copilăriei semnele unei personalități în curs de constituire.

Un moment important sub aspectul dobândirii unei identități autentice, atât în raporturile cu lumea, cât și cu sine, îl constituie cel al integrării efective în societate, al debutului participării la ansamblul activităților sociale, alegerea profesiei. Poate fi o integrare pasivă într-un proces productiv oarecare, care începe cu însușirea unor metode de lucru și a unor comportamente în relațiile interindividuale specifice locului de activitate. Această categorie de oameni se mărginesc să repete cele însușite de la predecesori, fără un efort propriu de gândire și acțiune care să reprezinte o contribuție la progresul colectivității din care fac parte.

O altă categorie sunt cei permanent nemulțumiți de ceea ce realizează, preocupați de autoperfecționare și depășirea performanțelor anterioare. Principalul aport al celor care fac parte din cea de-a doua categorie îl constituie creația, care reprezintă un punct de vedere nou, original, un mod de a atinge mai repede și mai sigur scopul urmărit, un pas pe calea perfecționării morale. Creația este un „semn“ important în dobândirea identității. Identitatea dobândită are o importanță cel puțin egală cu cea transmisă, întrucât, cel mai adesea, reprezintă factorul preponderent ce conferă individului un loc în societate și, implicit, dreptul de a beneficia de „adăpostul“ și câmpul de activitate pe care le reprezintă aceasta.

În afară de identitatea în raporturile cu lumea, omul mai are însă nevoie de o identitate în relațiile cu sine. Necesitatea ei apare chiar din momentul în care se pune problema „relațiilor cu sine“, deci a divizării conștiinței într-un „eu care observă“ și un „eu observat“. Odată cu această divizare se constată că „Eul observat“ nu este

suficient cunoscut. El are nevoie de o identitate pentru a fi recunoscut și acceptat de către „Eul care observă“. Iar identitatea ca atare este răspunsul pe care și-l dă omul la întrebarea „*Cine sunt eu ?*“

Tot așa cum în relațiile interindividuale acceptarea este condiționată de recunoașterea reciprocă și în relațiile cu sine este necesară o auto-identificare. Este vorba despre recunoașterea calităților de autor al propriilor acțiuni. Acordul cu sine implică autenticitatea acțiunilor, ceea ce presupune ca faptele individului să se plaseze pe linia aspirațiilor și convingerilor sale. Toate acțiunile pe care le întreprindem au, dincolo de efectele lor exterioare, și un anumit ecou - plăcut sau neplăcut, amplu sau restrâns, persistent sau trecător. În funcție de rezultatul obținut, acesta alimentează și imaginea noastră despre sine, îmbogățind-o sau, dimpotrivă, sărăcind-o (tendința naturală este aceea a amplificării imaginii despre sine).

Succesele și eșecurile constituie, deci, un fel de cărămizi care în mod treptat sunt prelucrate și înglobate într-un edificiu - imaginea de sine - cu o dublă funcționalitate: principal stâlp de rezistență al psihismului și pavăză față de tot ceea ce ar putea constitui o amenințare din exterior.

Însă este necesară și acceptarea imaginii de sine pentru obținerea identității de sine, ceea ce se traduce prin acordul cu sine, o condiție importantă a integrității și chiar a sănătății mintale.

I.3. Structura imaginii de sine

Observarea atentă a copilului încă din primii ani de viață furnizează informații utile în ceea ce privește formarea imaginii de sine. Modul și ordinea în care se constituie diverse elemente sau particularități ale activității psihice furnizează indicații cu privire la conținutul imaginii de sine.

După cum notează U. Șchiopu și E. Verza (46), (48), etapa formării imaginii de sine se plasează în prima copilărie, într-un moment cuprins între cea de 17-a și cea de-a 36-a lună de viață. Atunci are loc „recunoașterea de sine“ a copilului în oglindă. „Dependența ecranului acțional de propria persoană creează intuirea acesteia, dar și reprezentarea despre sine, inclusiv aprecierea generală despre sine în comparație cu ceea ce ar dori alții (mai ales părinții) ca el (copilul în cauză) să fie și să facă. Acest alter, constituit din interiorizarea cerințelor parentale, acționează în sentimentul vinovăției și cel al obligației (...) Anumite reguli ale mediului de cultură devin motive evaluative, ceea ce creează gemenele unui fel de alter desprins din modelele ce se impun, ce se insinuează latent în substructurile conștiinței reprezentării despre sine.“(46, p. 151)

Probabil cel mai vechi instrument pentru obținerea de informații asupra mediului este pipăitul, de care, sub o formă sau alta, dispune orice biosistem. De aceea, și la copil descoperirea universului începe prin pipăirea spațiului imediat înconjurător. Constituirea imaginii de sine începe prin operarea unei distincții între „propriul corp“ și „tot-ceea-ce-nu-este-propriul-corp“. Ea se realizează prin intermediul jocului cu propriile membre între a 4-a și a 6-a lună de viață.

I. 3.a. Structurarea schemei corporale

În cursul primelor luni de existență, schema corporală, deși prezentă la nivelul organizării senzațiilor, pare să fie redusă la conservarea imediată a vieții.

În această etapă, echipamentul neuromotor și aparatul senzitiv sunt insuficient elaborate. De aceea copilul nu face distincția între Eu și Celălalt, între obiectele percepute și potențialitatea motrică a mâinii (17), (19).

Pe lângă factorul spațialitate se adaugă și prezența mamei, al cărei aport afectiv are un rol esențial în integrarea schemei corporale.

Se apreciază (19), (46) abia după vârsta de 6 luni copilul începe să separe propriul corp de celelalte obiecte. Acest proces de conștientizare a părților propriului corp este un proces lent și progresiv.

Pe măsură ce copilul crește (merge, explorează spațiul, dobândește noi experiențe motrice), structurarea schemei corporale evoluează. De aceea, mersul este considerat (19), (46) etapă decisivă, întrucât căutarea echilibrului pune în acțiune ansamblul și inaugurează complet explorarea spațiului.

Structurarea schemei corporale nu este un proces pasiv; prin fiecare gest și prin fiecare act de interacțiune cu mediul, de imitare a ceea ce vede, copilul face o descoperire. J. Piaget (29) consideră această structurare ca pe un proces de adaptare la mediu, o prelungire a adaptării biologice. Importantă este calitatea afectivă a mediului, pentru a asigura dezvoltării un curs ascendent.

Diferite aspecte ale schemei corporale nu se situează în totalitate pe un plan obiectiv și deci nu pot fi relevate doar prin observație. Însuși subiectul are o idee, o imagine, o reprezentare a conștiinței de sine, care-l angajează, în totalitate, în fiecare din actele sale.

Jocul cu primele „obiecte“ întâlnite în spațiul înconjurător, cu propriile membre, reprezintă începutul autocunoașterii. Inițial, ele nu au caracterul de „propriu“. Ci sunt la fel de străine ca și obiectele neanimate din jur. Curând însă copilul descoperă o particularitate a acestor obiecte, aceea de a răspunde, prin diverse senzații, mergând până la cele dureroase, contactului cu lumea înconjurătoare.

După W.J. Revers (6, p.146), „jocul cu propriile membre este o trăire de sine ludic-senzorială. În acest joc apare deosebirea dintre corp și lucru, dintre pipăitul

simțit, senzația de „a fi pipăit de mine însumi“, relația senzorială cu sine, pe de o parte și tot ceea ce este pipăibil fără a include senzația de autopercepere pe de altă parte.“

Mai târziu, asocierea senzațiilor primite prin intermediul membrelor manipulate cu mișcările efectuate de ele conduce treptat la descoperirea că acestea din urmă nu se desfășoară la întâmplare, ci pot fi comandate prin *voia proprie*.

Începutul constituirii sinelui este asociat așadar cu mișcarea care provoacă simultan modificarea ordinii lucrurilor din jur și suma de senzații prin intermediul cărora, treptat, membrele și corpul în întregime ajung să fie percepute ca proprii. Corpul reprezintă deci forma originară a sinelui realizat.

Activitatea corporală, mișcarea și acțiunea se află în relații strânse în construcția comună a schemei corporale, a spațiului și a conștiinței de sine. Ele nu se pot elabora fără intervenția unui *alter*, deci cu ajutorul factorilor relaționali.

Imaginea de sine începe să se constituie încă din primele luni de viață, prin delimitarea unui *sine*, în raport cu o lume de lucruri, iar evoluția sa cuprinde și o fază de elaborare a schemei corporale. Rezultă că schema corporală este o parte a imaginii de sine, iar divizarea corpului în segmente componente și mai ales amplasarea și recunoașterea acestora sub anumite denumiri implică cu necesitate o anumită distanțare de propriul corp, o privire a lui din afară.

În structura imaginii de sine intră două categorii mari de elemente: *reprezentări corporal-dinamice* și *reprezentări asupra propriilor posibilități de acțiune*, fără însă a se putea vorbi de o graniță precisă între cele două. În cadrul celei de-a doua categorii, pe măsura avansării în vârstă, se dezvoltă o subdiviziune cu tendințe de autonomie înglobând *reprezentările asupra rolului social*.

I. 3.b. Reprezentările corporal-dinamice

Această grupă cuprinde reprezentările referitoare la caracteristicile fizice vizibile - conformația generală, dimensiunile corporale, particularități ale înfățișării, ale dezvoltării diferitelor părți ale corpului și cele reflectând cantitatea de energie susceptibilă de a fi transpusă în acțiune de către individ (6).

Cele două grupe de componente reprezintă nota comună că la constituirea lor un rol important îl joacă interacțiunea cu indivizii care alcătuiesc mediul social, în special cei de vârstă asemănătoare. Numai în cadrul acesteia este posibilă *comparația*, care, la rândul ei, condiționează autodefinirea.

Autopercepția, față de imagine de sine, reflectă un fragment, o trăsătură distinctă, desprinsă dintr-un context, în timp ce cea de-a doua oglindește un întreg. Ea are în general un caracter negativ, de neacceptare, dar este „materialul“ de bază cu care operează individul la edificarea imaginii de sine, dar nu fără a-i adăuga un liant, o impregnare motivațională compensatorie.

Autopercepția, realizată prin activitate senzorială, conduce la autodefinire, dar pe un drum care include comparația cu alții.

Ca rezultat al comparației, individul încep prin a-și atribui o serie de însușiri fizice: „*mai înalt*“, „*mai slab*“, „*mai gras*“, etc. în strânsă legătură cu aceasta se constituie apoi însușirile referitoare la mobilitate și la forță: „*mai iute*“, „*mai puternic*“, „*mai puțin puternic*“, etc. Acestea sunt primele semne sub care, asociate numelui, se recunoaște individul.

Procesul constituirii reprezentărilor corporal-dinamice nu se încheie practic niciodată pe parcursul vieții. După cum reiese însă din cercetări (6), (9), (12), (30), (46), în perioada dintre al 4-lea și al 6-lea an de viață copilul devine în mare măsură conștient de caracteristicile sale corporale, ca și de forța sa. El realizează acest lucru pe două căi: confruntarea cu lumea obiectelor materiale din jurul său și interacțiunea cu ambianța socială.

Confruntarea cu lumea materială îmbracă două forme: forma acțiunii directe utilitare și forma jocului. Prin acțiuni directe utilitare înțelegem ansamblul gesturilor instrumentale și al manifestărilor prin care individul tinde la satisfacerea diverselor sale nevoi. Pentru a mânca, a-și satisface curiozitatea, a se apăra, a dormi, etc.,

individul manipulează obiecte, modificându-le amplasarea și chiar structura. Pe măsura acumulării de experiență el află „*cum este*“ dar și „*ceea ce poate*“. El își măsoară înălțimea, devine conștient de forța pe care o are, etc.

Contactul cu lumea materială se realizează și prin jocul de unul singur care debutează în primele luni de viață și constituie o amplă sursă de informații atât cu privire la „*cum este*“, cât și la „*ceea ce poate*“ copilul.

El devine conștient că dispune de o anumită forță în raport cu lumea obiectelor, cu ajutorul căreia poate exercita o anumită dominare asupra lor.

Interacțiunea cu ambianța socială este la fel de bogată în date cu privire la sine ca și confruntarea directă cu obiectele.

Observarea atentă a jocurilor copiilor arată că foarte multe dintre ele implică întrecere între parteneri. Și nu numai la copil, ci și la adult, întrecerea are ca funcție pe de o parte perfecționarea mijloacelor de acțiune, pe de altă parte consolidarea și afirmarea imaginii de sine. De aceea, jocurile copiilor pot fi considerate unul dintre principalele „laboratoare“ care „prelucrează“ elementele constitutive ale imaginii de sine. (6, 46)

Odată cu avansarea în vârstă, reprezentările corporale dinamice suferă modificări, însă acestea depind în mare măsură de nivelul performanțelor obținute „în comparație cu alții“. Raportarea se face nu numai la vârstă, ci și la posibilitățile celorlalți.

Performanța (în acest caz fizică (6)) joacă un rol însemnat, chiar hotărâtor în elaborarea „conținutului“ imaginii de sine. Atingerea în repetate ori a unui nivel inferior celui curent, socotit în general ca acceptabil, are ca efect instituirea unei stări de disonanță cognitivă. Poate apare în acest caz complexul de inferioritate care va declanșa în mod firesc tendințe de compensare, dintre care unele se actualizează prin manifestări excesive de afirmare proprie, mergând până la agresive, iar altele „alimentează“ latura imaginativă a individului, constituindu-se în relații cu caracter de „revanșă“ poate în alte domenii de activitate. Atingerea unei performanțe de nivel superior celui curent imprimă conduitei caracteristici de siguranță de sine. Individul

conștient de posibilitățile sale își arogă o superioritate și chiar dreptul de a exercita o anumită dominație asupra unui grup de semenii (6), (13).

Un alt aspect ce denotă marea influență pe care o are performanța asupra imaginii de sine rezidă în ceea ce s-ar putea chema „fixarea“ celei din urmă la nivelul atins de ultima realizare cotate drept succes - în competiția fie cu sine, fie cu ceilalți (acest lucru se observă la vârstnici care includ în identitatea lor performanțele lor din trecut și nu pe cele actuale) (6), (13), (46).

I.3.c. Reprezentările asupra propriilor posibilități de acțiune

La vârsta preșcolară, odată cu reprezentările corporal-dinamice, se dezvoltă și conștiința puterii de a provoca schimbări în conduita ființelor din imediata apropiere. În „jocul cu alții“ copilul aude de la partenerii de joc aprecieri pozitive sau negative cu privire la abilitățile sale. Pe unele le acceptă, pe altele le respinge. Însă, prin confruntarea aprecierilor auzite și a performanțelor obiective obținute, copilul ajunge să-și contureze o imagine despre propriile posibilități de acțiune care, chiar dacă nu reflectă în mod fidel realitatea, constituie un factor de reglare a conduitei sale. Se disting încă de pe acum formele specifice ale mecanismelor de afirmare de sine, ca și ale celor de apărare (6), (46).

În perioada școlarității imaginea de sine suferă o serie de modificări datorită creșterii în vârstă dar și a acumulării de experiență, reflectând o pecete individuală care nu se va mai schimba de-a lungul întregii vieți (6). În această perioadă individul se autoidentifică, nu numai cu ajutorul notelor ce obiectivează performanțele școlare, ci și în funcție de „opinia școlară“ formată cu privire la sine și de care ia cunoștință, integral sau parțial. Mecanismul constă nu în preluarea, pur și simplu, ci în delimitarea unor poziții proprii în raport cu aceasta.

O caracteristică importantă a acestei perioade de vârstă constă în supraevaluarea masivă a propriilor posibilități de acțiune, conducând, pe de o parte la

o anumită distanțare față de performanțele obiectivate (acestea nefiind acceptate drept o măsură autentică a propriilor posibilități), iar pe de alta parte, la o amplasare în viitor a confirmărilor „reale“. Promisiunile făcute sieși se împlinesc sau nu în cursul vieții.

Prin activitate subiectul se creează pe sine, contopindu-se cu opera. Din stadiul existenței virtuale el pășește în cel al existenței actuale. Atributul identității se câștigă numai în măsura în care individul acționează, amplasându-se direct într-un proces de autorealizare.

Reprezentările asupra propriilor posibilități de acțiune se constituie ca rezultate ale activității, reprezentând una dintre modalitățile individului de a „lua cunoștință“ despre el însuși, iar pe de altă parte, activitatea însăși este abordată cu anumite reprezentări asupra propriilor posibilități.

Datorită unei caracteristici a naturii umane - tendința de autodepășire - aceste reprezentări apar ca o imagine „dilatată“ a activității, fără însă a fi o eroare de interpretare a acesteia. Însă prin însăși natura sa omul este obligat să creadă că poate mai multe - lucru care de multe ori se confirmă la următoarea confruntare cu sine.

I. 3.d. Reprezentările asupra propriului rol

În relațiile cu sine dar și cu alții, principala sursă de semne de identitate o reprezintă capacitatea de creație. Există desigur numeroase semne cu ajutorul cărora individul poate fi identificat și în funcție de care el însuși se poate defini; totuși, nici unul dintre ele nu este atât de puternic în a oferi identitatea ca aportul creativ (6).

Adesea creația artistică este folosită în scopul autoafirmării individului. Din acest punct de vedere arta exercită o dublă funcție: întâi, ca expresie a imaginii sinelui colectiv și apoi, ca ilustrare a imaginii de sine a creatorului individual.

Prima modalitate este ilustrată prin personajul-erou caracteristic fiecărei epoci. Toate formele de artă, atât cele populare, cât și cele „culte“ au glorificat, în

fiecare epocă, un anumit tip de erou care întruchipa largi aspirații comune ca și o sinteză a imaginii de sine a indivizilor ce compuneau colectivitatea respectivă.

La fel ca și creația colectivă, creația artistică individuală răspunde unei acute nevoi de verificare, de transpunere în actual a unor însușiri potențiale (presupuse). Prin intermediul creației este pus în acțiune întreg mecanismul prin care individul tinde la câștigarea unor semne servind atât autorecunoașterii, cât și recunoașterii de către ceilalți. Opera de artă este în același timp o oglină, ce-i oferă mijlocul de a lua contact cu sine, dar și o fereastră prin care se arată celor din jur.

Prin opera de artă autorul exprimă ceea ce știe dar este și dispus să recunoască în public despre sine.

„Cele mai autentice semne de identitate nu sunt cele legate de înfățișarea și dinamica corporală, de situația materială sau poziția socială, ci de capacitatea de creație și de biografia care reflectă procesul autorealizării“ (6, p.168).

1.4. Evoluția imaginii despre sine

Încă din primii ani de viață omul se diferențiază de animal și prin aceea că învinge cu anticipație, în gând, obstacolele cu care se înfruntă. În imaginația copilului se desprinde și se impune un personaj care aduce soluții pentru toate „marile“ lui necazuri. Acest personaj în care se transpune copilul și cu ajutorul căruia el „cucerește“ anticipativ lumea este **eroul**.

La început eroul este un om concret: unul dintre părinți, un frate, pentru ca mai târziu printre aceștia să fie inclus și „**eu când am să fiu mare**“. Pe măsura înaintării în vârstă, a dezvoltării imaginației, varietatea personajelor cărora li se oferă calitatea de a fi erou crește și ea. Chiar constituirea eroului ca atare răspunde unei profunde cerințe interioare: marchează începutul dedublării individului. Eroul este el însuși, dar un alt Eu investit cu calități și forțe nebănuite. Conversația cu eroul este

de fapt o conversație mascată cu sine. Dedublarea în erou semnifică astfel începutul gândirii despre sine și în cele din urmă al conștiinței de sine.

De-a lungul anilor copilăriei și la începutul adolescenței principalele atribute ale eroului derivă din mișcare, exprimând astfel una dintre cele mai puternic resimțite trebuințe ale organismului tânăr. Pe o nouă treaptă, alături de mișcare încep să fie apreciate și anumite calități sufletești: istețime, curaj, cinste. Câțiva ani mai târziu, copilul ajuns adolescent este impresionat de inteligență.

Pe măsura trecerii anilor, eroul pierde din însușirile sale de mișcare concretă, locul lor fiind luat de altele care exprimă cerințe de ordin superior. În continuare se afirmă tot mai mult influența aspirațiilor: setea de cunoaștere, nevoia de a construi, de a crea noi valori spirituale și materiale. Datorită dezvoltării conștiinței de sine eroul încetează de a mai fi un *alt-eu*, un partener pentru conversația mascată cu sine însuși. El devine un *model*. Începem să avem de-a face cu alt om, cu care individul în creștere nu se identifică total. În acest caz, conversația individului cu sine nu încetează, ci se amplifică, devenind totodată mai directă. Ea are ca rezultat creșterea conștiinței de sine, în care intensificarea sentimentului propriilor forțe se îmbină cu cunoașterea mai largă a lumii și a vieții.

În general autopercepția se soldează cu fenomenul negativ al neacceptării, al autorespingerii, iar reducerea disonanței, compensația, se realizează prin plasarea în viitor a unei imagini de sine mai bogată. Dar așteptarea ca viitorul să furnizeze imaginea de sine acceptabilă, investită cu capacitatea de a exprima în modul autentic sinele, este unul dintre principalele semne caracteristice ale vârstei tinere. La această vârstă, individul, conștient că nu a făcut dovada tuturor posibilităților sale, plasează actualizarea acestora sub semnul viitorului. Iar distanța dintre situația actuală și cea reflectată în imaginea de sine pe care el așteaptă ca viitorul să o confirme ar putea constitui un „indicator“ al vârstei: cu cât decalajul este mai amplu, cu atât individul este mai puțin înaintat în vârstă.

Apoi, după scurgerea anilor, intervine un moment în care individul constată cu surprindere că imaginea despre sine „cea mai adevărată“ nu se mai plasează în viitor ci undeva în trecut.

Reiese de aici că factorul care diferențiază în mod specific tinerețea de bătrânețe nu este cel biologic, ci cel psihologic, atitudinea față de sine și față de viață. Astfel: „nu poate fi considerat bătrân omul care a ajuns să lupte pentru un ideal, pentru că prin ideal individul se contopește cu lumea“ (6, p. 175).

Omul autentic nu se poate mărgini la a trăi pur și simplu, nu poate să-și transforme viața într-un scop în sine. El trebuie să trăiască pentru ceva, să-și considere viața drept un instrument, un mijloc de a împinge cu un pas înainte viața omului de pretutindeni. Aceasta presupune luptă, iar lupta se dă în primul rând cu sine. Unicul mijloc de care dispune omul pentru a câștiga lupta este creația. De aceea evoluția imaginii despre sine se poate confunda cu istoria autocreației individului.